

Slom socijalizma i uspon nacionalizma

ZVONKO POSAVEC*

Sažetak

Autor istražuje rana predviđanja sloma socijalizma u djelima H. Arendt, T. Parsons i R. Dahrendorfa. Potom ističe trajne elemente na koje se nacionalizam oslanja u novovjekovnoj duhovnoj povijesti, određuje nacionalizam i ispituje njegov utjecaj na hrvatsko političko ustrojstvo. Autor ukazuje na političko značenje nacionalizma i upozorava na njegovu opasnost, ako ga se ne obuzda sredstvima pravne države.

Slom socijalizma i uspon nacionalizma dramatično su uzdrmali konac dvadesetog stoljeća. Premda se kaže da nitko nije mogao predvidjeti ovakav tijek događanja, ipak su mnogi znaci upućivali na to da socijalizam nije uspio pronaći uspješnu formu političkog opstanka, niti efikasnu ekonomsku organizaciju. On je, dakle, zakazao na dva osnovna područja koja konstituiraju suvremeno doba: nije uspio postići zaštitu političkih prava pojedinaca koja su još od francuske revolucije bila stožer modernih političkih ustrojstava, a niti je uspio organizirati racionalnu proizvodnju i njezinu stalnu inovaciju. Analizirat ću najprije rana predskazivanja sloma socijalizma (1), zatim ću istaknuti trajne elemente u novovjekovnoj povijesti mišljenja na koje se oslanja nacionalizam, te ću u nadovezivanju na ova promišljanja odrediti nacionalizam (2), i najzad pokazati njegov utjecaj na konstituciju našega političkog ustrojstva (3).

1.

Medu najznačajnije rane uvide neodrživosti sustava sile, na kojem je počivao cjelokupni politički poredak istočnog bloka, pripada razmišljanje Hanne Arendt o razlici između moći (Macht) i sile (Gewalt). U jednom pismu iz 1964. definirala je ona ovu razliku, koja je ostala trajni temelj svih njezinih kasnijih razmišljanja: "Općenito govoreći, sila izrasta uvijek iz nemoći. Ona je nada onima koji nemaju nikakvu moć (nikakav pristanak ili podršku od strane ljudi) da nađu za to nadomjestak i ova nada je, prema mojem mišljenju, uzaludna. Iz istog je razloga opasno da se moć jedne zemlje mjeri prema arsenalu sile. Da prekomjernost sile predstavlja jednu od najvećih opasnosti za moć zajednice, posebno za republike, to je

*Zvonko Posavec, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Političke teorije i političke institucije.

jedan od najstarijih uvida političke znanosti".¹ Sadašnja politička znanost, prema mišljenju Hanne Arendt, ne razlikuje temeljne pojave života, kao što su moć, jakost, snagu, autoritet, koji se odnose na različite fenomene života. Sudionici političkog života, u skladu s dominirajućom kategorijom vladavine u razumijevanju političkoga, podijeljeni su u dva potpuno različita dijela: vladajući i vladani, nadređeni i podređeni. Upravo se zbog te podijeljenosti političkog tijela, koja je osobito potencirana pojmom suverenosti i države, ne pravi razlika između moći i sile. Ovo razlikovanje pojašnjava kasnije H. Arendt u brojnim varijacijama. Evo kako ona precizira ove pojmove: "Moć odgovara ljudskoj sposobnosti koja nije samo djelovanje i činjenje, nego djelovanje u zajedništvu i sporazumijevanje s drugima. Moću nikada ne raspolaže pojedinac; ona je u posjedu grupe i opstoji samo tako dugo dok se grupa drži zajedno. Kad kažemo od nekome da 'ima moć', to znači u zbiljnosti da je on opunomoćen od određenog broja ljudi da u njihovo ime djeluje. U trenutku kad se grupa, koja je moćnika omogućila i koja mu je podarila moć, raspadne, propada također i njegova moć".²

Moć nije ništa materijalno ili instrumentalno, ona se ne može utvrditi ili uskladištiti kao energija ili snaga. Moć postoji i samo u polju ljudske kohezije i samo iz nje može i proizići. "Moć pripada zapravo biti državne zajednice, svima, ma kako organiziranim grupama; sila ne. Sila je prema svojoj prirodi instrumentalna; kao sva sredstva i alati, treba i ona svrhu koja usmjerava i opravdava njezinu upotrebu".³ Stoga moć ne može proizići od kralja ili cara, a pogotovo ne od beskrupuloznog vladara nego samo od naroda ili, bolje rečeno, od podrške cjelokupna političkog tijela. Hannah Arendt radikalno se suprotstavlja tezi da moć pretpostavlja silu; naprotiv, sila razara moć. Naime, prema njezinom mišljenju, iz pušćanih cijevi proizlazi uvijek djelotvorna zapovijest, ali iz nje nikada ne proizlazi moć. Stoga ona zaključuje da sustav nasilja, kakav je bio i komunizam, ne može opstati: "Gdje sila stoji nasuprot sili, državna sila se oduvijek dokazala kao pobjedni". Međutim, ova po sebi apsolutna moć traje tako dugo dok struktura moći ostaje netaknuta, tako dugo dok se zapovijesti slijede i dok su policija i armija spremne upotrijebiti oružje. Ako to nije više slučaj, situacija se iznenada mijenja. Gdje se zapovijesti više ne slušaju, sredstva nasilja su bez svrhe. S obzirom na pitanje 'poslušnosti', gdje se, naime, odlučuje treba li se još slušati, korelacija zapovijesti-poslušnosti potpuno je irelevantna. Odgovor na ovo pitanje ovisi, naime, samo od općeg 'mnijenja' (Meinung) i naravno od broja onih koji ovo 'mnijenje' ovako ili onako dijele. Sada se odmah ispostavlja da sve ovisi o moći koja stoji iza sile".⁴

U ovim razlikovanjima dani su razlozi raspada komunističkih sustava nasilja. Oni su možda na početku i počivali na pristanku građana, ali postupno, usprkos ogromnim sredstvima prisile s kojima su se oboržali, nisu se mogli održati, jer je s vremenom nestajalo povjerenje i pristanak građana za ovaj tip zajedništva. Na kraju se golema sila spektakularno

¹Elisabeth Yung-Bruehl, *Hannah Arendt, Leben und Werk*, S. Fischer Verlag, Frankfurt/M., 1982., str. 564.

²*Macht und Gewalt*, Piper Verlag, München, 1980., str. 45.

³Ibid., str. 52.

⁴Ibid., str. 64.

urušila i to nisu mogle spasiti ni pušćane cijevi, ni tenkovi. Sustavi sile postaju u svojoj perfekciji samorazarajući. Slom komunističkih sustava prisile bio je rezultat gubitka moći vlasti koji je proizašao iz nepovjerenja građana.

Jednako je tako Parsons u raspravi o *Evolutivnim univerzalijama društva* (1964.) ustvrdio da je moderni kapitalizam izgubio žestinu otvorenoga klasnog sukoba. Njemu je uspjelo da preko socijalnog raslojavanja legitimira različite plaće u skladu s funkcionalnim razlikovanjem društvenih zadaća, da putem novčanog gospodarstva razriješi lokalne socijalne sredine i da uspostavi razgranatu mrežu društvenih odnosa. Osim toga, izuzetno je važno da je moderni kapitalizam stvorio univerzalistički sustav prava, što je bio odlučni izum moderne. Napokon, kapitalizam je stvorio "demokratske asocijacije", čijom je pomoći bilo moguće legitimirati pojedine političke odluke. To su, prema mišljenju Parsonsa, "evolucionarne univerzalije" čijim je stvaranjem omogućeno preživljavanje modernog kapitalizma. Naravno, društva koja nisu sposobna za inovacije, okoštavaju i nužno propadaju. Parsons je iz toga izveo zaključak da totalitarne komunističke organizacije neće biti u stanju preuzeti demokraciju kao ni njezine političke i integrativne kapacitete.

"Postavljam prognozu", piše on, "da će se komunističke organizacije društva pokazati nestabilnima i da se neće prilagoditi izbornoj demokraciji i niti će stvoriti pluralistički partijski sustav, nego će retardirati u politički manje efektivne forme organizacije. Ovaj izričaj oslanja se, ne i na posljeku, na to da je komunistička partija posvuda naglašavala zadaću da se narod mora odgojiti za novo društvo. Dugoročno će njezin legitimitet biti sigurno pokopan ako partijsko vodstvo i nadalje nije voljno vjerovati narodu kojeg je navodno preodgojilo. Međutim, vjerovati narodu znači povjeriti mu dio političke odgovornosti. To može samo značiti da monolitna jedinstvena partija mora napokon napustiti monopol političke odgovornosti" (Parsons, 1964.).

Razaranjem monolitnosti partije, gubi se njezina integracijska snaga u društvu čime započinju dezintegracijski procesi koje ona ne može više nadvladati.

Do sličnih prognoza došao je, usprkos svojoj kritici Parsonsa, relativno rano i Rolf Dahrendorf svojom teorijom socijalnih konflikata. On smatra da socijalni konflikti tvore živi centar društva, a mir predstavlja njegovu smrt. Oni nisu disfunkcionalni, nego iz njih izvire uvijek novo i bolje. U skladu s tim dadu se klasificirati sustavi društva prema tome dopuštaju li socijalne konflikte, pomažu li ih i kako ih kanaliziraju. Logična posljedica toga je da u totalitarnim sustavima, kao u staljinizmu koji potiskuje socijalne konflikte, oni prije ili kasnije eksplodiraju.

"U modernim, na ideološkim, državnim partijama utemeljenim totalitarnim društvima, postoji, prije svega sa stajališta vladajućih, stalna opasnost da jedna dozvoljena organizacija, upravo državna partija, sama postane korijen opozicionalnog kretanja i revolucionarnih konflikata".

Ovaj argument mogao se istražiti na brojnim državnim partijama istočnog bloka. U striktno centralističkom sustavu nedostaju "posrednički" savezi i institucije koji bi mogli mobilizirati potencijale konflikata, usmjeriti ih i stvaralački primijeniti. Moja teza glasi da samo u svjetlu sloma socijalizma možemo točno ocijeniti šanse i opasnosti nacionalizma. Nacionalistički

pokreti, premda su vodili istinsku borbu za oslobođenje od komunističkih diktatura, stoje pred opasnošću da prisvoje mnoge elemente istoga sustava. Stoga moramo raspad istočnog bloka i uspon nacionalizma razmatrati zajedno.

2.

Razloge raspada istočnog bloka moglo se, dakle, nazrijeti. U isto vrijeme drastično raste nacionalizam. Ova tendencija uzrokuje jake sukobe ne samo u tek oslobođenim zemljama nego su prijevori oko nacionalizma prisutni i u zapadnim demokracijama. Naravno, naročito plodno tlo postigle su nacionalističke tendencije u postkomunističkim zemljama. Kao što je općenito poznato, jedina integrativna snaga u komunističkim zemljama bila je partija, koja je imala svoju državu, a to znači svoju armiju, svoje sudstvo i svoje medije. Ova tendencija uništila je potpuno građansku kulturu participacije u političkom životu, kao i svako individualno poduzetništvo u privrednom području. Na kraju opstanka Jugoslavije govorilo se da je još jedina njezina integracijska snaga JNA, a bitno drukčije nije bilo ni u ostalim zemljama. Hannah Arendt nas je poučila da se na pušćanim cijevima ne može zasnivati politička moć. Nacionalistički pokreti pokazali su u ovoj situaciji izuzetnu snagu i zahtijevali su teoretsku eksplikaciju.

Najznačajniji poticaji o cjelokupnoj ocjeni modernog nacionalizma došli su iz zemalja engleskog govornog područja: Engleske, SAD i Kanade. U Kanadi izlazi jedini stručni časopis koji se isključivo bavi istraživanjem nacionalizma.

U Njemačkoj se odvija, osobito nakon njezina ponovnog ujedinjenja, žestoki prijevori oko važnosti i uloge nacije i nacionalizma: s jedne strane nacionalizam se razumije pretežno kao ideologija nacionalne netolerancije i agresivnosti, a s druge se naglašava nacija kao za sada nužan uvjet u homogenizaciji zajednice koja omogućuje tek demokratsku političku konstituciju i njezino djelovanje. Rasprave se kreću od tvrdog antinacionalizma jednog Petera Glotza ili Dietera Oberndörfa, do izrazitog nacionalizma Arnulfa Baringa, Michaela Wolfsohna ili Ernsta Noltea. Ove rasprave su za nas osobito zanimljive zato što smo mi jako pod utjecajem njemačkog kulturnog kruga.

Ulogu nacije i nacionalizma odredit ću u nekoliko koraka: najprije ću odrediti duhovno-povijesni temelj modernih političkih zajednica (a), zatim ću naznačiti centrifugalne i centripetalne sile modernog društva (b) i na kraju ću odrediti pojam nacije i nacionalizma (c).

(a) Koje je duhovno-povijesno mjesto moderne političke zajednice?

One su sekularizirane zajednice, u kojima individue snagom svojega uma i vlastitog djelovanja moraju konstituirati svoj zajednički život. S ovim procesom zbiva se u osnovi "skidanje čarolija sa svijeta", koje ujedno omogućuje puni razvitak stvaralačkih snaga čovjeka. Sekularizacijom svijeta razrješavaju se moderne političke koncepcije posljednjih ostataka kršćanske supstancije. Lozinka sada glasi: "Imaj hrabrosti služiti se vlastitim umom" (Kant). Čovjek mora izaći iz svoje nepunoljetnosti, koju je sam skrivio. Nepunoljetnost je nesposobnost da se služimo vlastitim razumom bez

pomoći drugoga. Tko ne poznaje ove zaključne riječi jednog dugoga procesa što se zove prosvjetiteljstvo!

Briljantni poznavalac nacionalizma, Benedict Anderson, postavlja u nadovezivanju na ovu situaciju tezu da je povijest nacija moguća tek kad su pale tri tradicionalne koncepcije: prva, da je pristup ontološkoj istini moguć samo preko određenog jezika; druga, koncepcija društva kao prirodno izrasle zajednice pod vladavinom izdignutog centra, dakle, monarha; i treća, kad je razriješeno jedinstvo kozmologije i povijesti. To znači da je nestao izvorni identitet svijeta i čovjeka.⁵ Projekt moderne opstoji u definitivnoj "sekularizaciji svijeta" i razvija se u imanenciji uma. Ovaj projekt postavlja čovjeka u jednu potpuno novu situaciju. On mora sam sebe održati, i to iz samoga sebe. To zahtijeva potpuno novu interpretaciju, kako individualno moralnog života tako i zajedničkog života ljudi. Nastale su potpuno nove koncepcije ljudskog društva koje do danas pokazuju svoju djelotvornu snagu.

U okviru ovog procesa slavljenja uma i čovjekove moći održanja mogu se čuti i sasvim drugi tonovi. Spomenimo samo sasvim rano Burka, Tocquevillea, te Heideggera i Vögelina u našim danima.

Heideggerova poznata interpretacija novovjekovne metafizike polazi od toga "da je mišljenje u njegovom novom mjestu određeno od početka od prednosti svijesti i njezine posljedice, prednosti čovjeka".⁶ U marksizmu vidi on krajnju fazu ovoga procesa: "Marksizam misli, naime, od proizvodnje: društvena proizvodnja društva (društvo producira samoga sebe) i samoprodukcija čovjeka kao socijalnog bića. Pošto on tako misli, marksizam je mišljenje današnjice, gdje vlada naprosto samouspostava čovjeka i društva".⁷ I tada dolazi Heideggerova prosudba čitavog procesa: "Samoodržanje čovjeka proizvodi opasnost samorazaranja". Nakon toga slijedi zaključna rečenica: "S Marxom je dosegnuta pozicija krajnjega nihilizma".⁸

Ako Marxovu rečenicu razumijemo *politički*, "to znači da je iz politike učinjen način samoodržanja"⁹, a to je upravo odredilo mišljenje novoga vijeka.

Jedan drugi teoretičar, koji je imao malo više interesa za politiku, Eric Vögelin, postavio je, u svojoj knjizi *Nova znanost politike*, apokaliptičku i fascinirajuću dijagnozu. Prema njemu, izvor svih zala leži u trijumfu uma, u ispunjenju prosvjetiteljstva. Zlo moderne naziva se gnosis: Staljin i Hitler bili su ekstremna varijanta revolta protiv Boga i protiv vjere. Zaborav otkrovenja oborio je čovjeka u totalitarnu vladavinu. Masovne pokrete vode ideolozi dvadesetog stoljeća. Pad moderne u totalitarizme rezultat je dvadesetog stoljeća. Vögelin dalje tvrdi: "Masivnost ove povijesne dubine

⁵Nacija: zamišljena zajednica, Zagreb, 1990., str. 41.

⁶Vier seminare, V. Klostermann, Frankfurt/M., 1977., str. 125.

⁷Ibid., str. 125.

⁸Ibid., str. 125; Holzwege, str. 201, *Seinsfrage 1955*, Nietzsche I, II, 1961.

⁹Str. 131.

mora se promisliti, ako se hoće razumjeti masivnost gnostičkog kretanja našega vremena".¹⁰

Vögelin misli da je nepostojanje vjerovanja vodilo do opakog i razbojničkog djelovanja u konkretno-socijalnoj situaciji. U postskriptumu svojega posljednjeg pisma Alfredu Schützu od 1. siječnja 1953., Vögelin formulira, pozivajući se na Heideggera, krajnje ekstremnu tezu: "Heidegger, koji se u svojim posljednjim radovima zadnjih godina jako udaljio od svojih početaka u ekzistenciji i romantici, formulira ovaj problem izuzetno nepomirljivo: "Tko ne vjeruje, ne može misliti".¹¹

Iz perspektive moderne i njezina duhovno-povijesnog položaja pruža se ambivalentni pogled na nacionalizam. Jednom, kao ograničenje čovjeka koji sam sebe konstituira, drugi put kao kolektivni subjekt, dakle, kao potencirana snaga ujedinjenih individua.

Ostavimo ovu ambivalenciju na stranu, prije nego učinimo daljnje korake.

(b) Moderna je određena dvjema suprotnim snagama: jedna ima centrifugalnu, a druga centripetalnu tendenciju.

Centrifugalna ili emancipatorska tendencija koncentrira se posebno oko pojma "građansko društvo" (Hegel). "U građanskom društvu", piše Hegel, "svaki je sebi svrha, sve drugo nije mu ništa" (§ 182). No, ta "sebična svrha u svom ozbiljenju uvjetovana je općenitošću" koja "osniva sustav svestrane ovisnosti" (§ 183). Taj sustav naziva Hegel izvanjska država, država iz nužde i razumska država. Ova, zapravo radna, povezanost razrješava nas od vezanosti porijekla, porodice, religije i nacije. Tek ovom emancipacijom od svih konkretnih uvjeta možemo nastupiti kao ljudi općenito. Tek sada možemo predočiti čovjeka kao takvoga, tek sada može nastupiti univerzalna razmjena roba. Radnik postaje simbol za jednakost ljudi i kriterij političke konstitucije. Ovaj proces je beskonačan i tendira k tome da obuhvati cijelo društvo i cijeli svijet. Samo na jednoj takvoj bazi moguće je svjetsko društvo. No, pokazalo se da samokonstitucija radnog procesa kao isključive baze univerzalnog ujedinjenja ljudi, nije moguća. Ova općenitost, konstituirana na bazi privatnog interesa, ne može proizvesti zajednički smisao. Ljudski odnosi okoštavaju, jer se međuljudski odnosi reduciraju na izjednačenje privatnih interesa. Nastupa erozija solidarnosti, koju ne može rekompenzirati država podjele dobara, kasko država ili noćobdijska država.

Dakle, premda su, kao što kaže Dahrendorf, "privredne proizvodne snage izašle iz prostora nacionalne države", ne treba "podcijeniti vlastitu snagu političkog".¹² Funkciju stanovitih dubljih veza može danas u velikoj mjeri ispuniti nacionalna država. Postoji jednostavno granica mogućnosti multikulturalne asimilacije. Ovdje se pokazuje, također, snažna ambivalencija: s jedne strane, ubrzava se međusobna ovisnost, a s druge možemo naša

¹⁰Merkur, 1952.

¹¹Eric Vögelin, Alfred Schütz, Leo Strauss, Aron Gurwitsch, *Briefwechsel über 'Die neue Wissenschaft der Politik'*, Freiburg, 1953., str. 98.

¹²Merkur, 1994., Heft 9/10, str. 757-765.

prava, našu slobodu, kao i međusobno ljudsko priznanje ispuniti samo u manjim prostorima. A taj je prostor još uvijek nacionalna država. Dakle, čak ako bi svjetska država bila moguća, ne bismo je trebali ozbiljiti, kako bismo mogli sačuvati mnogostrukost ljudskosti. Tendencija emancipacije je veliki uspjeh u modernom društvu, samo ako nije upravljena protiv duhovnih motiva koji su je omogućili. Drukčije rečeno, centrifugalne snage imaju smisao, ako nisu barijera za povratak čovjeka u njegovu povijesnu egzistenciju.

(c) Pojam nacije i nacionalnosti

Najprije prihvaćam podjelu na naciju i nacionalnost koju je izradio Bernhard Peters. On definira naciju "kao formu simboličke ili imaginarne zajednice koja nije nužno identična s formom kolektivnog identiteta, u kojoj se članovi modernih društava gledaju kao državljani (citizens), što znači kao članovi pravno-političkog sustava".¹³ Iz toga izvodi zaključak: "Nacije u ovom smislu su... zajednice koje se mogu odnositi na jednu već danu političku organizaciju".¹⁴ Radi se o formi kolektivnog identiteta koji je ili država proizvela, ili se on stvorio u okviru jedne države.

Moderna država svojim nastankom oformila na specifičan način političko jedinstvo, smirila je konfesionalne građanske ratove, racionalizirala je odnose, proizvela je promjene u privrednim, socijalnim i kulturnim institucijama srednjega vijeka. Ona je dala političkim jedinstvima više trajnosti, čvrstoće i duhovne povezanosti. Nastankom državne granice stvara se narodna volja kao čvrsta politička sveza, formira se centralno sjedište, glavni grad kao sjedište vrhovne vlasti, država postaje jedina koja ima legitimno pravo prisile, mijenja se funkcija prava, suverenitet postaje osnovno obilježje države, formira se moderna uprava i stvara javnost. Ono što je najvažnije u ovom kontekstu, to je da se državi može pripisati nastanak nacionalnog mišljenja. Pojam nacije, kao posljedice djelovanja državnosti, možemo identificirati tek kod Leibniza i Fenelona. Nije nimalo čudno da se pojam nacije i nacionalnosti najprije probio u Francuskoj, koja se prva formirala kao moderna država, a prvi teoretičar nacionalizma bio je J. J. Rousseau, što, naravno, nije nimalo slučajno. Pojmovi države i nacije, državnosti i nacionalnosti neodvojivi su. Najnoviji događaji pokazali su da su najstabilnija ona politička jedinstva u kojima se poklopila država i nacija.

"*Nacionalnost*", naprotiv, prema Petersu "su takve zajednice ili pokreti koji tek postavljaju zahtjev za jedan neovisni politički status — bilo u liku neovisne države ili neke posebne forme političke autonomije kako su razvijene u okviru danc države ili danas iznova koncipirane. Temelj za jedan takav kolektivni zahtjev i za kolektivnu identifikaciju odgovarajuće zajednice ili pokreta najčešće je neka vrsta *etničke* identifikacije".¹⁵

¹³*Die Integration moderner Gesellschaften*, Suhrkamp, Frankfurt/M., 1993., str. 192.

¹⁴*Ibid.*, str. 193.

¹⁵Peters, str. 193.

Dakle, u ovom slučaju nacionalizam prethodi državi i državnosti, odvija se u obrtanju historijskog procesa i u analogiji prema državama koje su ostvarile identitet državnosti i nacije. Ovdje se ne radi toliko o zakašnjelim nacijama, koliko o zakašnjelim državama koje se iz najrazličitijih razloga nisu uspjele ostvariti.

Moderni nacionalizam pokazuje dva lica: jednom je on rezultat državne djelatnosti, drugi put pospješuje stvaranje državnosti ili autonomije jednog etnikuma. U raspravama o naciji rabe se najčešće dva pojma: jedan je tzv. njemački pojam nacije, koji se temelji na porijeklu i jeziku (*Abstammung und Sprache*), prema kojem je nacija dana neovisno o tome žele li njezini članovi to ili ne žele. Pojedinaac sudbinski pripada jednoj naciji, htio to on ili ne, i može samo iz nje djelovati. Drugi je francuski pojam nacije koji ističe voljnu suglasnost u pripadnosti naciji. Prema tom pojmu u nacionalnost pripada onaj koji to želi. Poznata je rečenica Renana "l'existence d'une nation est... un plébiscite de tous les jours".

Bez obzira na ovu podjelu, nacija i nacionalnosti stoje u tijesnoj zavisnosti od države: tamo gdje je nacionalnoj homogenosti prethodila pravna država, postavljen je temelj visokog stupnja univerzalnosti koji je bio snažna brana protiv nacionalističke podivljaliosti. Tamo gdje nije postojala pravna država, nacionalistički su se pokreti pretvorili u najžešću diktaturu.

U današnjim kompleksnim društvima djeluju mnogostruki činitelji na stabilnost poretka. Stvaranje pravnih struktura bila je neophodna baza za modernu državu. Nacionalni princip ograničuje broj građana, a tako i univerzalnost modernog prirodnog prava. Spajanje principa pravne države i nacionalne države odvijalo se vrlo brzo nakon raspada monarhija. Zapravo, država je i mogla razviti opću mobilizaciju tek na bazi nacionalne konsolidacije. Utoliko je nacija kao baza demokracije odigrala, a igra i danas, odlučnu ulogu. Ona, naime, stvara homogenost i solidarnost koja je neophodna za funkcioniranje demokracije. Poznajemo, naime, demokracije koje su se razvijale u okviru države, a nacija je bila najsnažniji izvor pokretanja, kako horizontalne tako i vertikalne solidarnosti. Danas se nijedna država ne može lišiti nacionalnosti kao baze homogenizacije, samo što različite države ne stoje u jednakom stupnju potreba mobilizacije nacionalnog principa. Stoga smatram da će nacija igrati još dugo značajnu ulogu u stvaranju zajedničkog smisla zajednice.

3.

Raspadom Komunističke partije nacionalizam je odmah pokazao svoju snagu u homogeniziranju naroda. Samo one partije koje su se služile nacionalističkim elementima imale su političku šansu. Agresija Srbije još je više pojačala ovu nacionalnu homogenost, tako da je ona postala opća baza za obranu zemlje. Ovaj visoki stupanj nacionalne homogenosti razvio je horizontalnu i vertikalnu solidarnost, koja slabi s popuštanjem agresije. Premda se struktura nacionalne države brzo razvila, razvoj pravne države teče prilično sporo. Za to svakako postoje razlozi:

1. Cjelokupno društvo bilo je prije, kao i sada, snažno politički konstituirano. Politička konstitucija dovela je do snažne polarizacije na prijatelje i neprijatelje, čime je prouzročena velika napetost u cijelom društvu. U

komunističkom je sustavu samo Crkva bila izvan sustava. Sva ostala područja bila su snažno pod utjecajem kontrole partije.

Nakon pada komunizma i uspona nacionalizma jedna nova partija preuzela je ulogu državne partije. Tijesna veza između partije i države prouzrokovala je pokušaj prilagodivanja svih područja ovoj tendenciji. Umjesto autonomija pojedinih područja i diferenciranja kompleksnih društava, nastale su nove ovisnosti.

2. Proces tranzicije od sustava društvenog u privatno vlasništvo traje suviše dugo i omogućuje stanovitu kriminalizaciju društva. Vodeće političke snage imaju mogućnost vršenja manipulacija. Dakle, čitava privredna sfera ponovno je jako ovisna o politici, a to vrijedi jednako i za područje obrazovanja, znanosti i pravosuđa.

3. Postoji u velikoj mjeri, kako prije tako i sada, opasnost jednoga oportunističkog držanja među intelektualcima. Duga egzistencijalna nesigurnost spriječila je stvaranje elita koje ne bi htjele samo služiti, nego bi mogle i htjele voditi društvo.

4. Cijela situacija opstoji u sjeni rata, koji još uvijek traje u Hrvatskoj ili je, prema mogućnosti izbijanja stalno prisutan. To otežava cjelokupan proces demokratizacije, premda iz toga ne bi trebalo izvoditi zaključak da su autoritarne vladavine jače od demokratskih, kako se ponekad misli.

5. Situacija u Hrvatskoj ovisna je o vodećim političkim i intelektualnim strukturama zapadnih zemalja. One su, međutim, djelovale smušeno i bez orijentira, pa su svojom neodlučnošću samo još otežale proces raspada Jugoslavije i uspostavu novih država.

Možemo zaključiti da je nacionalizam odigrao izuzetnu ulogu u razaranju komunističkih diktatura. Međutim, bez kontinuirane izgradnje pravnih i socijalnih elemenata nastaje opasnost da sklizne u autoritarnu ili totalitarnu vladavinu.

Zvonko Posavec

THE COLLAPSE OF SOCIALISM AND THE ASCENT OF NATIONALISM

Summary

The author analyses the predictions of the demise of socialism in the works of H. Arendt, T. Parsons and R. Dahrendorf. He also enumerates enduring elements on which nationalism has relied upon in modern spiritual history, defines nationalism and looks into its influence on Croatian political system. The author focuses on the political significance of nationalism and cautions against its dangers unless reined in by the institutions of the state of law.